

Geografische structuur van culturele verzorgingsgebieden

Prof. dr. P.P. Tordoir
Dr. A. Poorthuis

April 2016

i.o.v. ministerie van OCW,
directie Erfgoed en Kunsten

Inhoud

1. Onderzoeksdoel en methode 2
2. Structuur van culturele verzorgingsgebieden 5
3. Verschillen tussen groepen 9
4. Verschillen tussen cultuursectoren 13
5. Conclusies en implicaties 16

1. Onderzoeksdoel, achtergrond en methode

Doel

De omvang en ruimtelijke structuur van consumentenverzorgingsgebieden is een belangrijk onderwerp in de ruimtelijke wetenschappen en beleidspraktijk. Evenwichtige spreiding van voorzieningen voor winkelen, zorg en onderwijs, zodat deze toegankelijk zijn voor alle burgers, is sinds jaar en dag een doel voor ruimtelijk beleid. Ruimtelijke spreiding en toegankelijkheid van culturele voorzieningen speelt ook in het cultuurbeleid. De feitelijke geografie van het gebruik van voorzieningen is echter slechts sporadisch in kaart gebracht door tekortschietende data en karteringstechnieken. Daar komt verandering in met de ontwikkeling van geografische informatiesystemen (GIS). Het onderhavige onderzoek brengt de geografische structuur van culturele verzorgingsgebieden in Nederland in kaart. De analyse steunt op geavanceerd GIS, waarin voor het eerst ook ruimtelijke clusteringtechniek is toegepast waarmee verzorgingsgebieden worden afgebakend. Het GIS is gevoed met steekproefgewijze gegevens over individuele consumenten van cultuur en erfgoed.

Achtergrondtheorie over verzorgingsgebieden

De geografische structuur van verzorgingsgebieden is in de praktijk gedifferentieerd en complex, maar kan grotendeels worden verklaard door relatief simpele mechanismen. Een stukje theoretische achtergrondkennis over de ruimtelijke (uit-)werking van die mechanismen is nuttig voor de lezer.

Een belangrijk mechanisme betreft allereerst het optreden van marktdrempels bij voorzieningen, ofwel het draagvlakprincipe. Iedere voorziening heeft een bepaalde minimum omvang (technische schaal) om efficiënt te kunnen functioneren. Die is voor een vlakke vloertheater veel kleiner dan voor een operatheater. Verschillen in minimum omvang vertalen zich naar verschillen in de benodigde gebruikersmarkt, het consumentendraagvlak. Hoe groter het minimum draagvlak, hoe minder de betreffende voorziening ruimtelijk kan worden verspreid. Veel steden hebben daarom theaters, maar alleen de grootste steden hebben theaters die geschikt zijn voor opera. Voorzieningen verklaren stedelijke hiërarchie, van dorp tot metropool. Deze wetmatigheid vormt de kern van de centrale plaatsentheorie van de grote geograaf Walter Christaller. Hiërarchie van verzorgings- en bevolkingscentra is altijd belangrijk geweest voor het Nederlandse ruimtelijke (spreidings-)beleid: waar die niet vanzelf ontstaat maken we die. We willen immers geen ongeleide *urban sprawl* maar goed geordende bundeling zodat voorzieningen voldoende draagvlak krijgen en goed bereikbaar zijn voor allen.

Het draagvlakprincipe is echter niet het enige mechanisme in het spel. In de praktijk zijn verzorgingsgebieden doorgaans minder netjes verdeeld en ruimtelijk gelaagd dan de draagvlaktheorie verklaart. Verzorgingsgebieden gaan overlappen als gelijksoortige voorzieningen onderling gaan concurreren om consumenten, en dat treedt snel op als consumenten zeer mobiel zijn. De centrale plaatsentheorie postuleert dat de consument altijd de dichtstbijzijnde voorziening gebruikt. Een mobiele consument kan echter kiezen tussen een voorziening dichtbij en een (concurrerende) voorziening verder weg. Bewoners van Almere winkelen in de praktijk net zo graag in Amersfoort als in het eigen stadshart. In zo'n grote (keuze-)markt kunnen voorzieningen zich onderscheiden, met lage prijzen of met hooggespecialiseerd aanbod. Het kleine maar hooggespecialiseerde Zuidpleintheater in Rotterdam concurreert bijvoorbeeld op een internationale markt. Beleidsmakers voor voorzieningen houden vaak weinig rekening met concurrentie tussen voorzieningen en met specialisatie, die letterlijk en figuurlijk dwars staat op een netjes hiërarchisch geordende ruimtelijke hiërarchie. Gevolg: mogelijke leegstand in stadsharten. Ook spreidingsbeleid jegens cultuurvoorzieningen zal met dergelijke mechanismen rekening moeten houden.

Methode van onderzoek

De voor dit onderzoek gekozen methode is geëigend om de bovenstaande mechanismen en hun ruimtelijke effecten in beeld te brengen. Allereerst worden steekproefgewijs geobserveerde ruimtelijke

bewegingen van consumenten van cultuur en erfgoed in kaart gebracht, gewogen naar het aandeel van iedere geobserveerde consument in de totale bevolking (waarbij rekening is gehouden met specifieke kenmerken van consumenten). Dit geschiedt op basis van vier steekproefjaren (2004, 2008, 2011-12 en 2013-14) van het Continu Vrije Tijds Onderzoeks van het NBTC, met in totaal 20.000 waarnemingen van trips ten behoeve van cultuurconsumptie.

De ruimtelijke basiseenheden in het onderzoek zijn gemeenten, als vertrekpunt en als bestemming van cultuur- en erfgoedtrips. In eerste instantie geeft het GIS daarom 'webkaarten' van bewegingen voor cultuur- en erfgoedconsumptie, naar herkomst- en bestemmingsgemeenten, die kunnen worden uitgesplitst naar nadere kenmerken van personen en voorzieningen voor zover de onderliggende steekproef dat statistisch toelaat. Door de geringe steekproefomvang zijn die uitsplitsingsmogelijkheden echter beperkt.

Vervolgens clustert het GIS herkomst- en bestemmingsgemeenten met relatief sterke onderlinge relaties tot intergemeentelijke verzorgingsclusters. Het GIS berekent daartoe op grond van gewogen waarnemingen de kans dat een cultuurconsument binnen een woongemeente en een bepaalde groep—naar leeftijd, huishoudsamenstelling of andere kenmerken—voor een bepaald motief zoals toneel afreist naar een bepaalde bestemmingsgemeente. Als de kans op trips van woonplaats A naar bestemming B voor een groep en een reismotief groter is dan de kans op trips naar bestemming C clustert het GIS gemeente A en B. Aldus wordt rekening gehouden met keuzegedrag. Het GIS werkt daartoe met algoritmen.

De clustertechniek houdt daarenboven rekening met hiërarchie. Als inwoners van een kleine gemeente A en grotere naburige gemeente B doorgaans naar het theater in grotere gemeente B gaan, maar soms ook naar een theater in grote stad C, dan clustert het GIS op één verzorgingsniveau gemeenten A en B en op een hoger verzorgingsniveau A, B en C. Als op dat hogere verzorgingsniveau de gemiddelde consumenten uit A niet stad C kiest maar stad D, terwijl consumenten uit B wel voor C blijven kiezen, dan clustert het GIS A en D apart van B en C. De hiërarchie hoeft immers in de praktijk helemaal niet keurig 'genesteld' te zijn, als ware het waterscheidingen. Verzorgingsgebieden op hoog schaalniveau kunnen verzorgingsgebieden op laag schaalniveau mogelijk doorsnijden. De clustertechniek houdt daar rekening mee.

Wat betreft de ruimtelijke hiërarchie van verzorgingsgebieden werkt de clustermodule niet met een vaste set van arbitrair gekozen schaalniveaus maar met een continuüm van schaalniveaus. Deze techniek geeft fundamentele voordelen. Ruimtelijke verschijnselen worden vaak binnen vooraf bepaalde schaalniveaus en gebieden in beeld gebracht—zoals provincies—maar de burger beweegt zich niet zozeer in die vooraf bepaalde gebieden maar in grens- en niveaudoorsnijdende netwerken. De ruimtelijke structuur en hiërarchie van verzorging in die netwerk-werkelijkheid kan alleen goed worden bekeken met een continue verloopende variatie van ruimtelijke clustering, die een film geeft van kaartbeelden met geleidelijk toenemende clusterniveaus. We zien dan hoe opschaling van verzorgingsgebieden met toenemende specialisatiegraad precies uitpakt. Wanneer en waar verloopt die geleidelijk en symmetrisch, wanneer en waar steil of asymmetrisch? Zo'n kaartenfilm kan per definitie niet in een rapport worden getoond—de getoonde kaarten betreffen altijd een selectie van clusterniveaus—maar onderzoeksconclusies zijn altijd gebaseerd op achterliggende analyse van het gehele schaalcontinuüm.

Bij dit alles moet wel worden beseft dat vanwege databeperkingen gemeenten in dit onderzoek het basisschaalniveau vormen; van de onderzochte cultuurconsumenten is helaas alleen de gemeentelijke woonplaats bekend en niet het precieze woonadres. Gemeentegrenzen zijn voor het reisgedrag van burgers zeker arbitrair. Omdat het onderzoek zich richt op (inter-)regionale en nationale patronen is dit een overkomelijk bezwaar. Het beperkte aantal waarnemingen maakt analyse op lage ruimtelijke schaalniveaus bovendien hachelijk. Op hogere (cluster-)niveaus wordt dit probleem minder groot.

Om de geografie van culturele verzorgingsgebieden inhoudelijk goed te kunnen duiden zijn deze in dit onderzoek vergeleken met algemene verzorgingsgebieden, voor het geheel aan winkelvoorzieningen, zorg- en onderwijsvoorzieningen, recreatieve (waaronder culturele) voorzieningen en overige consumentendiensten. De betreffende microgegevens (over consumentenverplaatsingen met verzorgingsmotief) komen uit het Onderzoek Verplaatsingen in Nederland (OVIN) en het Mobiliteits Onderzoek Nederland (MON) van het CBS, jaargangen 1999-2009, met in totaal circa een miljoen individuele steekproefwaarnemingen.

Onderzocht is de consumptie van de volgende culturele voorzieningen:

Podiumkunsten:

- toneel
- ballet en dans
- muziek: klassiek, jazz, blues, pop en rock
- musical, opera en operette
- culturele evenementen en festivals

Bioscopen en filmhuizen

Cultureel erfgoed (incl. moderne kunst):

- museum, galerie en kunstatelier
- monument of culturele bezienswaardigheid (w.o. kastelen, kerken, dorpen en stadsdelen)
- oudheidkundige en archeologische objecten

Wat betreft kenmerken van consument zijn meegenomen in het onderzoek:

- leeftijd
- samenstelling van het huishouden van de consument: aantal personen, aanwezigheid kinderen
- 'sociale klasse' (verdeeld naar vier klassen). Deze variabele betreft een samenstel van onderliggende variabelen die helaas door het data-verzamelande bureau Motivaction niet nader zijn gespecificeerd. Het betreft een combinatie van inkomen en opleidingsniveau.

Uitleg over de getoonde kaarten

Belangrijk voor de analyse zijn de GIS-kaarten. Deze zijn complex en verlangen uitleg aan de lezer.

De kaarten tonen verplaatsingsstromen tussen gemeenten of tussen clusters van gemeenten, waarbij de clusters zijn bepaald op grond van gemeenten die relatief sterk met elkaar samenhangen en dus samen een cultureel verzorgingsgebied vormen. In de clusterkaarten zijn ook verplaatsingsstromen tussen clusters van gemeenten in kaart gebracht.

Verplaatsingsstromen, gemeten als het gemiddelde aantal reizen per dag, zijn met lijnen in kaart gebracht. Lijndikte en kleurintensiteit indiceren de totale omvang van verplaatsingsstromen (zie de kaartlegenda). Iedere lijn in de kaart kent daarnaast ook een rood deel en een blauw deel, waarmee de overwegende stroomrichting (het saldo) binnen relaties tussen gemeenten of clusters van gemeenten is weergegeven. Als een gemeente aan het 'rode eind' van een lijn zit gaat het in de betreffende stroom per saldo om een herkomst-gemeente; de stroom onttrekt netto aan die gemeente. Gemeenten aan het 'blauwe eind' van een lijn vormen in de betreffende stroom per saldo een bestemmingsgemeente; de stroom levert netto aan die gemeente. Idem dito voor relaties tussen clusters van gemeenten. De precieze verhouding tussen onttrekken en leveren in de relatie wordt weergegeven door de lengte-verhouding tussen het rode en het blauwe deel van iedere lijn op de kaart. Als het rode en blauwe deel vrijwel even lang zijn vormen beide gemeenten of clusters in vrijwel gelijke mate herkomst- en bestemmingsgebied voor elkaar: de relatie is in evenwicht. Als het rode deel veel langer is dan het blauwe deel is navenant meer sprake van een éézijdige stroomrichting richting de bestemmingsgemeente of het bestemmingscluster aan het blauwe eind.

Naast de lijnen wordt in de kaarten op de ondergrond voor iedere gemeente of voor ieder cluster van gemeenten ook het totale saldo van in- en uitgaande verplaatsingsstromen aangegeven. Dat gebeurt met een ondergrondkleur: blauw voor gemeenten of clusters met een netto inkomende stroom en dus een positief saldo en rood voor gemeenten of clusters met een netto uitgaande stroom en een negatief saldo. De intensiteit van de rode of blauwe kleur indiceert de omvang van het saldo (zie de kaartlegenda).

Aldus geven de kaarten samenhangende informatie en indicaties van kwantiteiten (in ordes van grootte) in het spel. In het rapport zijn geen tabellen met exacte cijfers opgenomen omdat deze door het grote aantal gemeenten erg omvangrijk zijn; die tabellen zijn voor de analyse echter wel gebruikt.

2. Structuur van culturele verzorgingsgebieden

De geografie van culturele verzorgingsgebieden wordt hier nadrukkelijk met het oog op ruimtelijk-hiërarchische structuur onderzocht en vergeleken met de geografie van algemene verzorgingsgebieden. Daartoe zijn verzorgingsgebieden als clusters van samenhangende locaties op verschillende ruimtelijke schaalniveaus in kaart gebracht. Vergelijking tussen schaalniveaus geeft een indicatie van de ruimtelijke hiërarchie in het spel: middelgrote steden zijn doorgaans verzorgingscentra van het ommeland maar zijn zelf veelal weer onderdeel van een grootstedelijk ommeland. Zoals gesteld in de uitleg van de onderzoeksmethode werkt ruimtelijke schaling en gelaagdheid in de praktijk van de bewegende burger echter niet in grote stappen maar als continuüm, en juist dat is onderzocht. Van dat continuüm brengen we hier om praktische redenen slechts een beperkt aantal momenten, als ruimtelijke schaalniveaus voor clustering, in kaart:

- Laag, (inter-)gemeentelijk schaalniveau. Dit is het laagste niveau waarop het GIS gegeven de databeperkingen zich kan bewegen. Met lijnen, uitgesplitst naar herkomst- en bestemmingsverkeer, geeft het GIS de omvang en richting aan van directe onderlinge relaties tussen afzonderlijke gemeenten (figuren 1 en 2). Tevens is voor iedere gemeente tevens het totaalsaldo van herkomst en bestemmingsverkeer gegeven. Beter was het om gegevens op het niveau van afzonderlijke kernen te tonen, maar data-limieten maken dit helaas onmogelijk.
- Middelhoog gewestelijk schaalniveau. Het GIS toont afgebakende verzorgingsgebieden als clusters van samenhangende gemeenten waarbij de belangrijkste centrumgemeente bekend is (figuren 3 en 4). De 'schaalschuif' is hier zodanig gezet dat de ruimtelijke clusters kunnen worden geïnterpreteerd als (stads-)gewesten in klassieke zin. In de kaarten van deze verzorgingsgewesten worden met lijnen de onderlinge relaties tussen gewesten getoond, uitgesplitst naar herkomst- en bestemmingsverkeer. De kleur van gewesten geeft hun saldo van herkomst- en bestemmingsverkeer vanuit en naar alle andere gewesten: rood voor negatieve saldi, blauw voor positieve saldi. Tezamen genomen geven lijnen en saldi het beeld van intergewestelijke samenhang en hiërarchie.
- Hoog regionaal schaalniveau. Hierbij ligt de schaalesschuif in het GIS 2/3 hoger dan het geval is voor de gewestelijke kaarten. Voor het overige zitten de betreffende kaarten op met de gewestelijke kaarten vergelijkbare manier in elkaar. Deze stap is vanuit theoretisch oogpunt in zekere zin logisch maar blijft arbitrair; zie de bovenstaande uitleg.

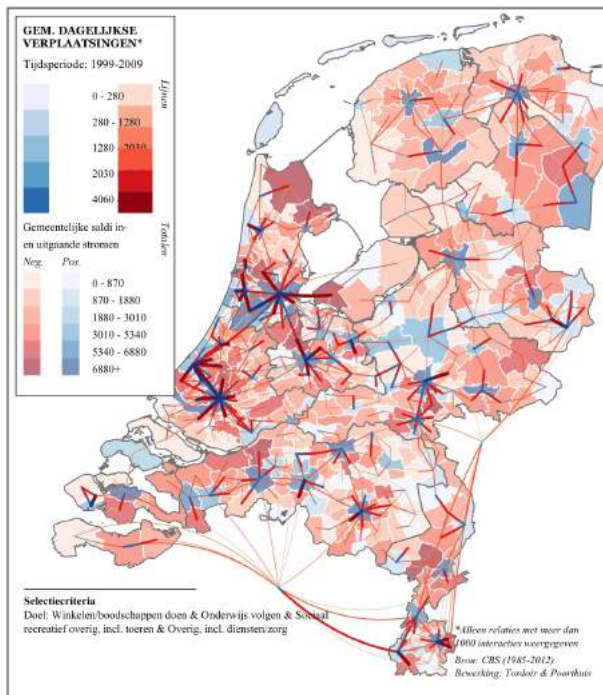
De kaarten van verzorgingsgebieden voor culturele activiteit worden vergeleken met kaarten van algemene verzorgingsgebieden: winkelen, persoonlijke dienstverlening, onderwijs, zorgfuncties, culturele en recreatieve diensten bij elkaar opgeteld. Culturele en algemene verzorgingsgebieden worden telkens op dezelfde (cluster-)schaalniveaus naast elkaar gelegd, zodat exact kan worden gezien of en hoe culturele verzorging afwijkt.

Gemeentelijk schaalniveau: cultuur als reguliere consumentenvoorziening

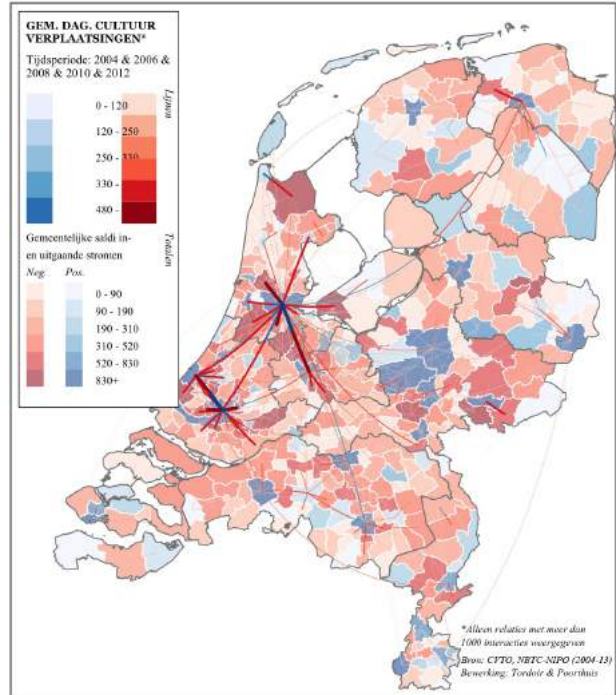
De GIS-kaarten van algemene verzorgingsrelaties tussen gemeenten (figuur 1) en culturele verzorgingsrelaties (figuur 2) tonen dat op dit lage schaalniveau culturele verzorging zich maar beperkt onderscheidt van algemene verzorging waaronder winkelen, onderwijs en zorg. Grote en middelgrote steden, en kleinere centra in plattelandsstreken hebben vrijwel zonder uitzondering zowel een algemene als een cultureel verzorgende functie voor direct omliggende kleinere gemeenten. Dat valt theoretisch te verwachten want de diversiteit aan activiteiten gemeten naar het minimaal benodigde consumentendraagvlak en naar specialisatie is binnen de sector cultuur en erfgoed vrijwel even groot als binnen de consumentenverzorging als geheel. Ook binnen het onderwijs, de gezondheidszorg en de recreatiesector treffen we grote variatie aan. Kleine centra zijn voor kleinschalige en sommige gespecialiseerde culturele activiteit in gelijke mate belangrijk evenzeer belangrijk als grote centra; grote steden domineren wel voor grootschalige voorzieningen.

Figuur 1 Algemene verzorgingsrelaties tussen gemeenten

Figuur 2 Culturele verzorgingsrelaties tussen gemeenten

Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

Uitzonderingen op de regel dat op laag schaalniveau het culturele verzorgingsbeeld het algemene verzorgingsbeeld nauwgezet volgt zien we in landelijk gelegen gemeenten met een bovenmatige en gespecialiseerde recreatieve en cultuurhistorische functie, waaronder het Friese Merengebied, Steenwijkerland, en enkele gemeenten op het Veluwemassief en in Zeeland.

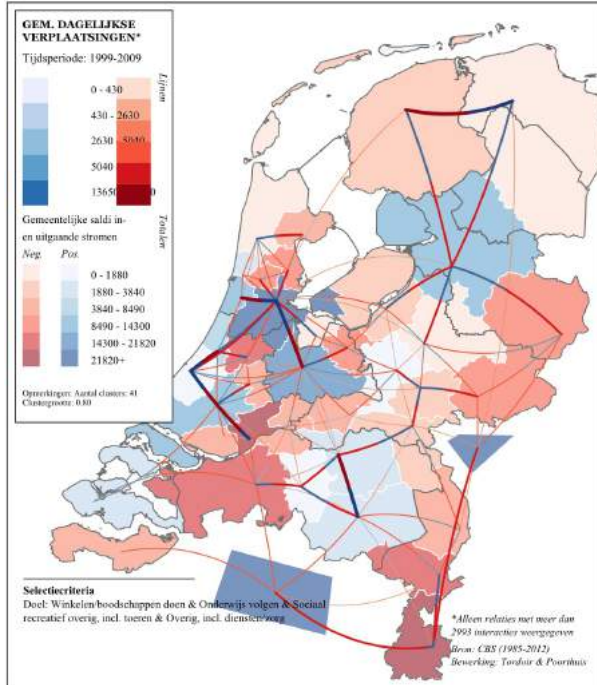
Nadere analyse van intergemeentelijke relaties toont echter dat de drie grootste steden, en daarnaast ook Groningen, Nijmegen en de Brabantse Stedenrij, voor culturele voorzieningen een groter verzorgingsgebied kennen dan geldt voor de andere consumentenvoorzieningen in deze zelfde steden. Dit geeft al een eerste indicatie dat op hoger schaalniveau, en voor tophiërarchische culturele voorzieningen, de culturele verzorging anders in elkaar steekt dan geldt voor andere voorzieningen.

Hogere schaalniveaus: opmerkelijke afwijkingen tussen grote steden en streken

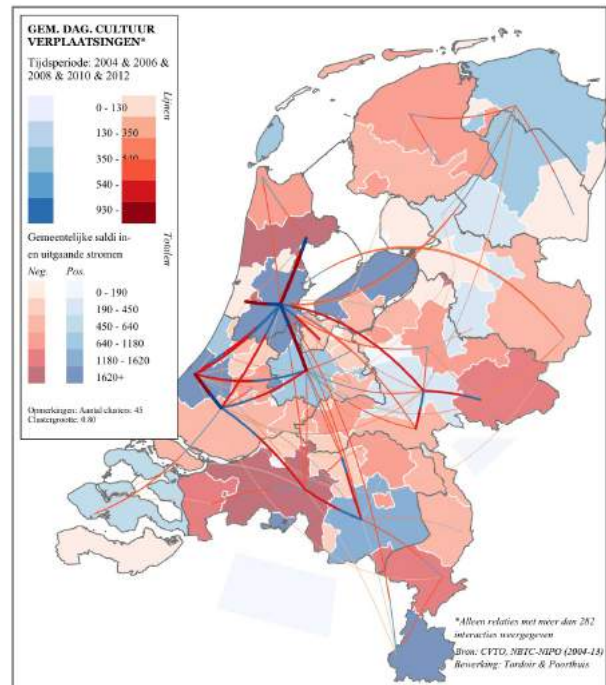
Naarmate de analyse zich op hogere schaalniveaus van geografische verbanden richt wijkt het beeld voor culturele verzorging in toenemende mate af van de algemene verzorgingsgebieden (figuren 3 t/m 6). Die toenemende afwijking vormt een opmerkelijk en belangwekkend resultaat van het onderzoek.

Op het middelhoge schaalniveau van stadsgewesten en streken (zie figuur 3) hangt de omvang van **algemene** verzorgingsgebieden vooral af van de omvang van de regionale bevolking rond een stedelijke verzorgingskern. De afstand van de woonplaats van consumenten tot de centrale kern doet weinig ter zake. De grenzen van verzorgingsgebieden liggen midden tussen centrale verzorgingskernen, om het even of het om meer dichtbevolkte gebieden gaat zoals de Randstad of om dunner bevolkte gebieden zoals in Noord-Nederland. Hoe dunbevolkter het verzorgingsgebied, hoe groter daarom de ruimtelijke omvang ervan en dus ook hoe minder het aantal verzorgingsgebieden. Deze observatie is geheel conform de theorie van Walter Christaller. De Randstad, Noord-Brabant en Limburg vallen uiteen in talloze verzorgingsgebieden; de provincie Groningen vormt met het overgrote deel van Drenthe vormen daarentegen één uitgestrekt verzorgingsgebied met Groningen als centrum. Zeeland is de uitzondering die de regel bevestigt. In deze dunbevolkte provincie spelen waterbarrières een bijzondere rol.

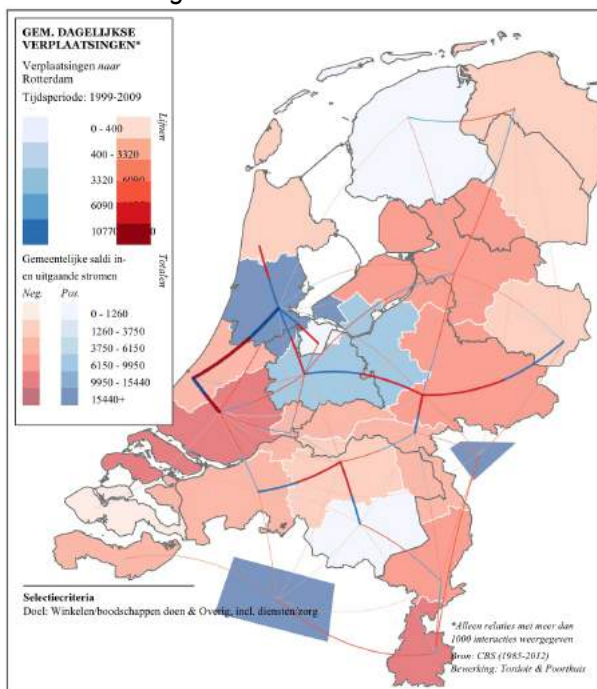
Figuur 3 Algemene verzorgingsgebieden
Middelhoog schaalniveau

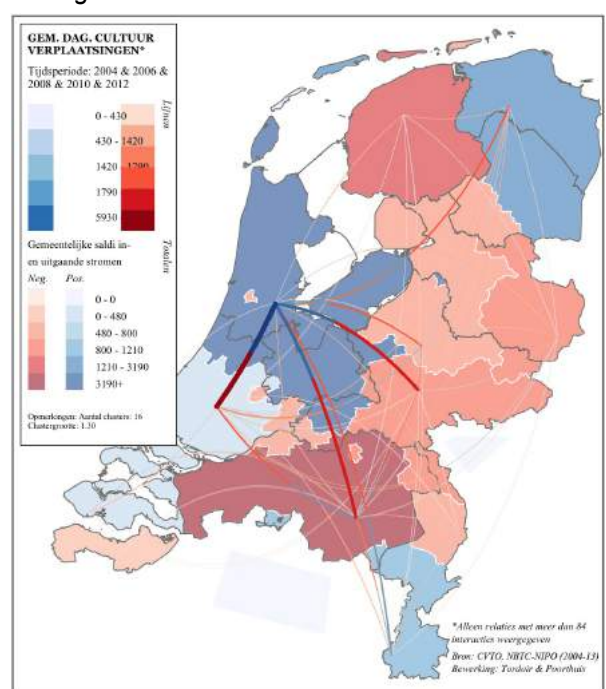
Figuur 4 Culturele verzorgingsgebieden
Middelhoog schaalniveau

Figuur 5 Algemene verzorgingsgebieden
Hoog schaalniveau

Figuur 6 Culturele verzorgingsgebieden
Hoog schaalniveau

Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

De **culturele** verzorging op (stads- en streek-)gewestelijk niveau steekt echter significant anders in elkaar dan de algemene verzorging (zie figuur 4). De regel dat verzorgingsgebieden zich doorgaans evenredig aan het bevolkingspotentiaal ontwikkelen gaat niet op voor culturele verzorging. Dat is opmerkelijk. In de dichtbevolkte Randstad is het aantal culturele verzorgingsgebieden kleiner, en de gemiddelde omvang van die gebieden dus groter, dan geldt voor algemene verzorgingsgebieden. De culturele verzorgingsgebieden van Amsterdam en Rotterdam zijn aanzienlijk meer uitgestrekt dan hun algemene verzorgingsgebieden. In het dunbevolkte noorden zien we juist dat er meer culturele verzorgingsgebieden zijn dan algemene verzorgingsgebieden. Ook Gelderland en Overijssel kennen meer culturele verzorgingsgebieden dan algemene verzorgingsgebieden. Blijkbaar speelt er wat betreft culturele verzorging op het middelhoge schaalniveau meer mee dan alleen de getalsmatige bevolkingsomvang, waaronder mogelijk een streekgebonden sociale en culturele identiteit van de bevolking.

De afwijking tussen algemene verzorgingsgebieden en culturele verzorgingsgebieden wordt weer een slag sterker op het hoogste hier getoonde schaalniveau, waarin de tophiërarchische stedelijke centra centraal komen te staan (zie figuren 5 en 6). Op dit niveau zien we dat de vier grote steden in de Randstad ieder hun eigen omliggende verzorgingsregio kennen, maar dat de Randstad wat betreft tophiërarchische culturele verzorging slechts twee verzorgingsgebieden kent met Amsterdam en Rotterdam als topcentra, die ieder ver buiten de Randstad uitstrekken. Vooral het Amsterdamse verzorgingsgebied is getalsmatig omvangrijk: ruim 4 miljoen inwoners. Noord-Brabant is wat algemene topverzorging betreft verdeeld over de centra Breda, Den Bosch en Eindhoven maar vormt in cultureel opzicht één geïntegreerd verzorgingsgebied. In Oost- en Noord-Nederland is er echter juist weer weinig verschil tussen algemene topverzorging en culturele topverzorging.

De grote lijn van deze opmerkelijke analyse: de ruimtelijke uitstraling van culturele topvoorzieningen in de grootste steden is veel groter dan de uitstraling van hun algemene topvoorzieningen, maar de regio's op relatief grote afstand van de Randstad waaronder Friesland, Twente en ieder van de drie Limburgse regio's houden in dit geweld opmerkelijk zelfstandig stand. Als we weer een schaalniveau hoger gaan en kijken naar de stromen tussen de tophiërarchische verzorgingsgebieden (zie figuur 6) dan wordt dit beeld verder versterkt. De Randstad, Noord-Brabant en een groot deel van Gelderland zijn wat cultuurverzorging betreft onderling sterk verknoopt, met Amsterdam als belangrijkste centrum. De overige regio's staan veel losser, met zekere uitzondering van het Groningse verzorgingsgebied (de stad Groningen kent tamelijk sterke culturele relaties met Amsterdam).

De conclusie uit de analyse tot nu toe is tweëerlei. Enerzijds geldt dat culturele voorzieningen een relatief 'steile' schaalcurve kennen. De hiërarchie van culturele centra is sterker dan die voor algemene verzorgingscentra; de grootste steden zijn wat betreft cultuurvoorzieningen nog dominanter dan al geldt voor algemene voorzieningen. Dit is technisch verklaarbaar uit het relatief zeer grote consumentendraagvlak dat culturele topvoorzieningen, zoals een opera, nodig hebben. Anderzijds spelen echter duidelijk ook niet-technische en niet-economische factoren een rol bij de afbakening van culturele verzorgingsgebieden. Dat relatief kleine verzorgingsgebieden op alle schaalniveaus cultureel kunnen 'standhouden' betekent dat niet alleen efficiëntie (de burger die kiest voor het dichtstbijzijnde verzorgingscentrum) telt maar dat ook sociaal-cultureel bepaalde factoren een rol spelen, waaronder mogelijk een sterke culturele identiteit en homogeniteit van een streekbevolking. Sociaal-culturele identiteit geeft mogelijk extra regionale binding.

Nederland valt in de bovenstaande analyse in zekere zin uiteen in een groot, grotendeels dichtbevolkt en grootstedelijk gedomineerd cultuurgebied met een geïntegreerde hiërarchie van culturele centra, en daarnaast streekgebonden zelfstandige cultuurgebieden waar de stedelijke hiërarchie minder vat op heeft. Een in zekere zin bijzonder geval is Noord-Brabant, dat als dichtbevolkte provincie tot op zekere hoogte ook een eigenstandig cultuurgebied vormt.

De analyse betreft tot nu toe om het totaal van culturele activiteiten en consumenten. We mogen verwachten dat het verzorgingsbeeld echter sterk zal differentiëren naar specifieke culturele activiteiten en naar groepen consumenten op basis van persoonskenmerken. De volgende paragrafen gaan hier nader op in.

3. Verschillen tussen groepen

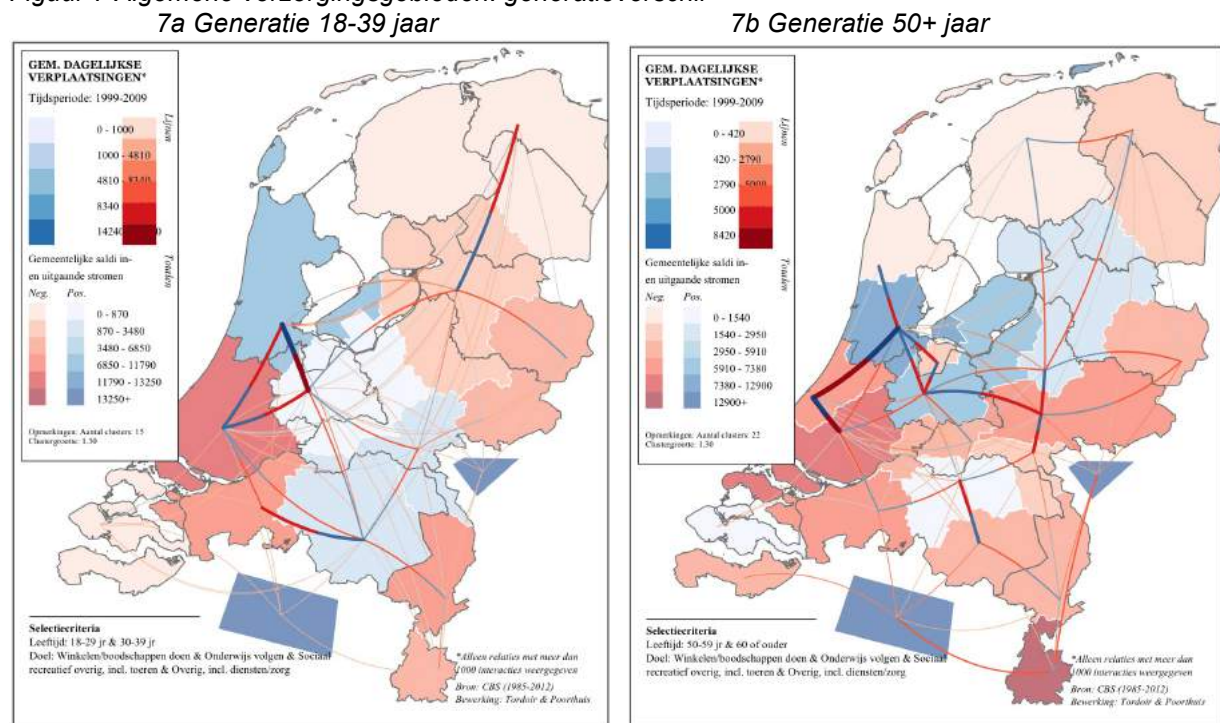
Algemene disclaimer: statistisch dun ijs

Het onderzoek is gebaseerd op slechts 20.000 veldwaarnemingen van consumenten. Verdeeld naar gemeenten en consumentengroepen geraken we statistisch snel op dun ijs: de celvulling van waarnemingen wordt in kleinere gemeenten gering; toevallige uitschieters met hoge ophoogfactoren kunnen het beeld scheef trekken. De geografische clustertechniek mitigeert dit probleem maar de analyse beweegt zich desalniettemin aan de rand van het mogelijke. De lezer zij dus gewaarschuwd: kaartbeelden en analyses zijn in deze en de volgende paragraaf niet meer dan tentatief. Het probleem van geringe waarnemingen geldt nadrukkelijk niet voor het beeld van algemene verzorging: dat is gebaseerd op meer dan een miljoen waarnemingen. De analyse richt zich daarom vooral op 'het grote plaatje' van overeenkomsten of afwijkingen tussen het algemene en het culturele verzorgingsbeeld. Grote overeenkomsten of afwijkingen zijn statistisch zeker significant.

Generatieverschillen

Allereerst bezien we mogelijke verschillen in verzorgingsgebieden tussen leeftijdsgeneraties. Uit eerder onderzoek blijkt dat dagelijkse mobiliteit en dus de ruimtelijke omvang van verzorgingsgebieden sterk varieert naar leeftijd. Ouderen zijn gemiddeld genomen minder mobiel dan jongvolwassenen. Geldt dit ook voor cultuurconsumptie? De onderstaande analyse geeft alweer een opmerkelijk beeld.

Figuur 7 Algemene verzorgingsgebieden: generatieverschil

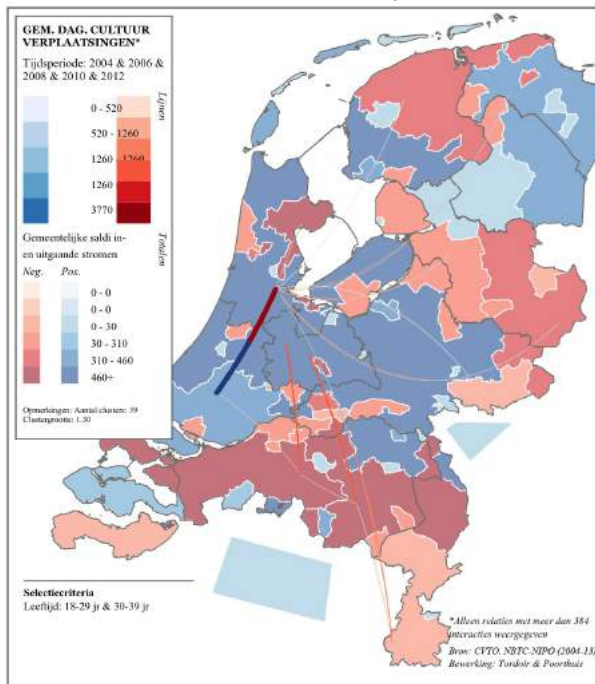
Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

Het significante verschil in de gemiddelde omvang van verzorgingsgebieden voor jongere versus oudere consumenten wordt getoond in figuur 7. Op het hoogste hier geanalyseerde verzorgingsniveau kent Nederland voor 18 t/m 39 jarigen dertien verzorgingsregio's; voor 50-plussers zijn dat er twintig. Een verschil is ook dat algemene verzorgingsgebieden voor de jongere generatie sterk variëren in omvang, met zeer grote gebieden in de Randstad, Noord-Brabant en het hoge noorden en relatief kleine

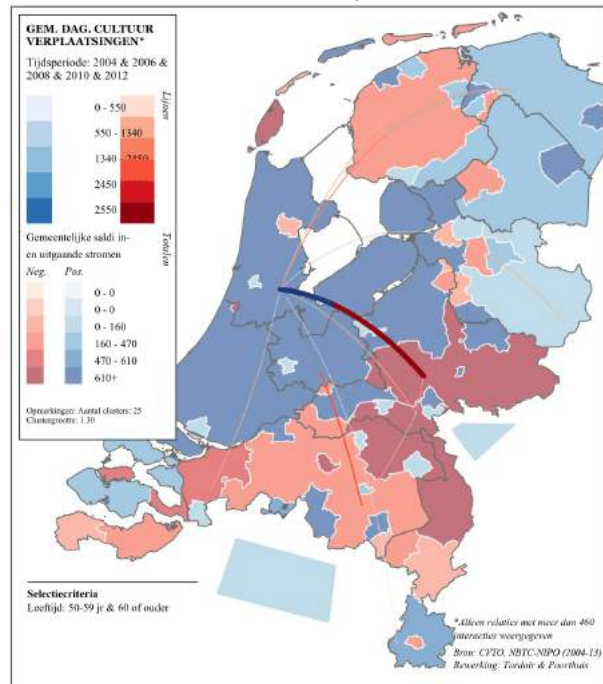
gebieden in Limburg en Zeeland, terwijl de verzorgingsgebieden voor ouderen meer gelijkmatig van omvang zijn. Ander onderzoek verklaart dit uit de sterkere grootstedelijke oriëntatie van jongvolwassenen—vooral onder hoger opgeleiden.¹

Het generatiebeeld voor culturele verzorging verschilt sterk van het bovenstaande algemene verzorgingsbeeld (zie figuur 8). Met een zekere slag om de arm—zie de bovenstaande disclaimer—zien we dat hier juist de oudere generatie relatief grote culturele verzorgingsgebieden kent, doorgaans aanzienlijk groter dan die voor de jongvolwassen generatie.

Figuur 8 Culturele verzorgingsgebieden: generatieverschil
8a Generatie 18-39 jaar

8b Generatie 50+ jaar

Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

Opvallend is de dominantie van het omvangrijke Randstedelijke culturele verzorgingsgebied voor ouderen, met een aanzienlijke uitloper naar Oost-Nederland. Ook het culturele verzorgingsbeeld voor de jongere generatie kent een dominant maar wel significant kleiner verzorgingsgebied dat reikt van de Randstad Noordvleugel tot ver in Gelderland. Het nationale verzorgingsbeeld voor de jongere generatie is veel meer gefragmenteerd dan dat voor de oudere generatie.

Omdat we de gegevens niet verder kunnen uitsplitsen naar andere kenmerken van consumenten en specifieke cultuursectoren zonder de statistische significantie geweld aan te doen kunnen we geen harde uitspraken doen over oorzaken van het verschil. Vermoedelijk speelt mee dat ouderen gemiddeld genomen eerder dan jongvolwassenen relatief hoogwaardige cultuurvoorzieningen consumeren en daarvoor eerder bereid zijn over relatief lange afstanden te reizen. Hoogwaardige voorzieningen vereisen immers doorgaans een groter consumentendraagvlak en zijn ruimtelijk minder verspreid dan minder hoogwaardige voorzieningen. Hierbij speelt mogelijk ook mee dat jongvolwassenen veelal kinderen hebben en daardoor eerder gezinsgerichte cultuurvoorzieningen consumeren, die meestal meer verspreid zijn (de hiernavolgende analyse gaat overigens nader in op dit effect van huishoudsamenstelling).

Bij dit alles moet worden beseft dat *hoogopgeleide* jongvolwassenen zich voor voorzieningengebruik merendeels in een zeer uitgestrekt verzorgingsgebied bewegen dat de grote Nederlandse steden geheel omvat. Voor velen onder hen is Nederland één grote stadsstaat. Verwacht mag worden dat dit ook, en

¹ Tordoir, P., A. Poorthuis & P. Renooy (2015), De veranderende geografie van Nederland. Den Haag: ROM.

wellicht zelfs vooral, geldt voor hun culturele verzorging. Helaas kunnen we die verwachting hier vanwege de beperkte waarnemingen niet toetsen.

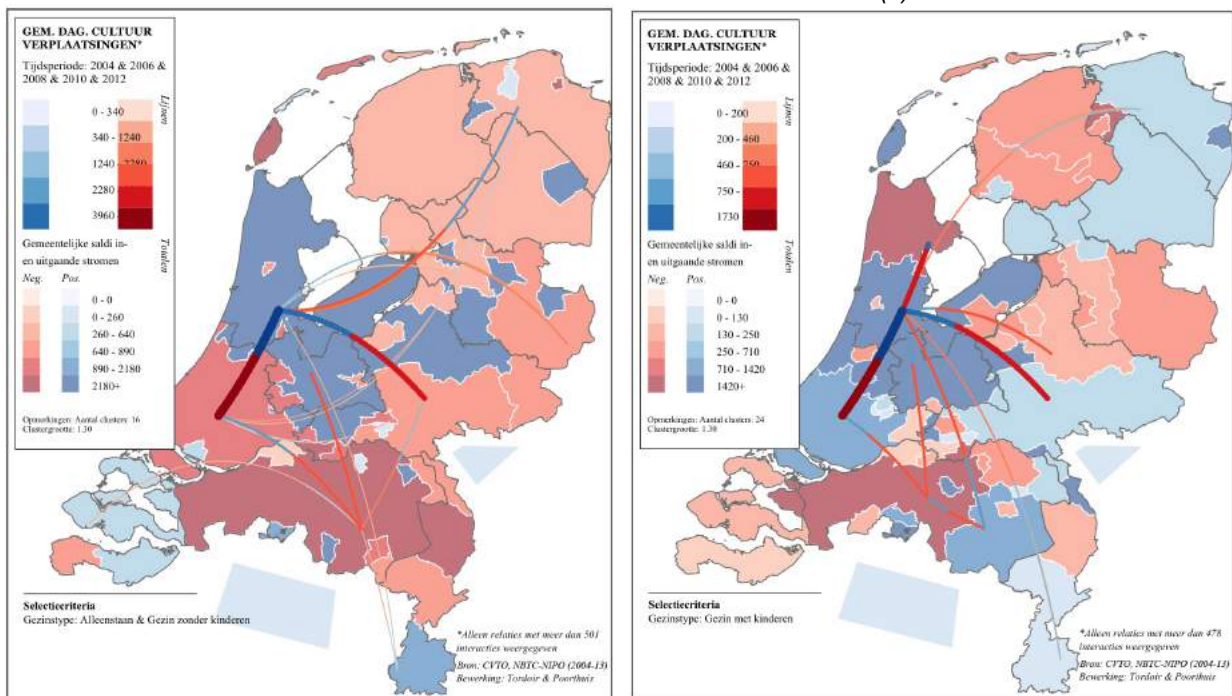
Verschillen in huishoudsamenstelling

Naast generatie en opleidingsniveau heeft huishoudsamenstelling een groot effect op het ruimtelijke gedrag van burgers en consumenten. Vooral het al of niet hebben van opgroeiende kinderen zorgt voor waterscheidingen in de ruimtelijke structuur van de dagelijkse leefomgeving. Dat geldt ook voor de cultuurconsumptie in die leefomgeving (zie figuur 9).

Figuur 9 Culturele verzorgingsgebieden: verschillen tussen huishoudtypen

9a alleenstaanden en stellen

9b Ouder(s) met kinderen

Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

Alleenstaanden en stellen zonder opgroeiende kinderen in huis zijn gemiddeld genomen meer mobiel dan één of twee-ouders gezinnen met kinderen in huis. Opgroeiende kinderen bepalen sterk het ruimtelijke voorzieningengebruik van huishoudens, niet alleen voor onderwijs en zorg maar ook voor sociaal verkeer, recreatie en culturele voorzieningen, voor de kinderen maar nadrukkelijk ook voor de ouders. Alleenstaanden en stellen zijn op het hoogste hier getoonde geografische niveau echt 'landsdelig' gericht (figuur 9a toont dat West-Nederland weliswaar in twee verzorgingsgebieden uiteenvalt, maar die twee kennen wel een sterke onderlinge relatie). Alweer vormen Zeeland en Limburg uitzonderingen op de regel. De verzorgingsgebieden van mensen met opgroeiende kinderen zijn significant kleiner. Het effect van het hebben van opgroeiende kinderen op verzorgingsgebieden is overigens iets minder groot waar het gaat om culturele voorzieningen dan geldt voor algemene voorzieningen.

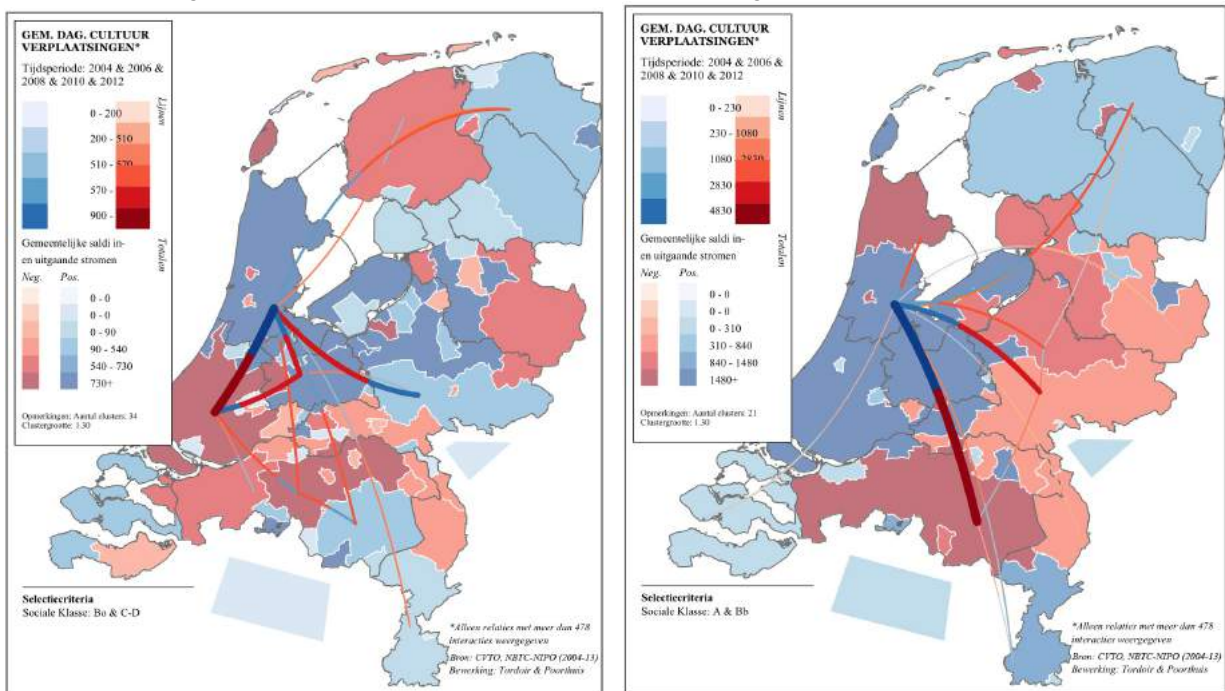
Verschillen tussen sociale klassen

Eerder onderzoek toont dat opleidingsniveau, naast generatie en huishoudsamenstelling, een groot effect heeft op mobiliteit en de uitgestrektheid van verzorgingsgebieden. Helaas geeft het hier gebruikte databestand van het NBTC, dat door onderzoeksbureau Motivaction is verzameld, geen mogelijkheid om cultuurconsumenten naar hoogst behaalde opleiding uit te splitsen. Motivaction hanteert echter wel een

samengestelde variabele, 'sociale klasse', waarin opleidingsniveau en inkomensklasse zijn verwerkt. Helaas blijft de exacte samenstelling van deze variabele een bedrijfsgeheim van Motivaction zodat we niet anders dan enigszins in het duister blijven over wat hier precies is gemeten. We beschouwen voor het gemak 'sociale klasse' als een benadering voor opleidingsniveau en huishoudinkomen, gegeven dat juist deze twee, onderling deels gerelateerde, variabelen veel betekenen voor de omvang van verzorgingsgebieden in het algemeen (zie Tordoir e.a. 2015).

De variabele 'sociale klasse' kent vier niveaus met ieder een redelijk vergelijkbare celvulling. Voor de analyse zijn alle waarnemingen van consumenten gesplitst in een 'lagere' en een 'hogere' klasse (verdere uitsplitsing is statistisch onverantwoord). De uitsplitsing levert wat betreft culturele verzorgingsgebieden een significant verschil op (zie figuur 10).

Figuur 10 Culturele verzorgingsgebieden: verschillen tussen sociale klassen
10a Lagere klassen 10b Hogere klassen

Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

Dit verschil stemt overeen met het in eerder onderzoek waargenomen effect van opleidingsniveau op verzorgingsgebieden (Tordoir e.a. 2015). Hoger opgeleiden (HBO- en academisch niveau) zijn gemiddeld genomen aanzienlijk meer mobiel dan middelhoog opgeleiden (Havo/VWO en MBO diploma's). Dat geldt niet alleen voor de belangrijkste individuele reden voor mobiliteit, woonwerkpendel—pendelafstanden voor hoogopgeleiden zijn doorgaans lang vanwege de hoge specialisatiegraad van het werk en daardoor ruimtelijk grote omvang van arbeidsmarkten—maar ook, in iets mindere mate, voor voorzieningengebruik. Het ruimtelijke patroon van culturele verzorgingsgebieden voor de hogere sociale klassen stemt grotendeels overeen met dat voor alleenstaanden en stellen (zie figuur 9a). Het ruimtelijk patroon voor de lagere sociale klassen loopt op haar beurt weer opvallend parallel aan voor huishoudens met opgroeiende kinderen. Deze bevindingen zijn niet meer dan logisch, omdat ze terug zijn te voeren op het effect van specialisatie—hoe meer gespecialiseerd de voorziening, hoe groter het benodigde ruimtelijke draagvlak en verzorgingsgebied. De groep alleenstaande of samenwonende hoogopgeleiden zonder opgroeiende kinderen—een omvangrijke en ook sterk groeiende groep in onze samenleving—is uiterst mobiel, gericht op gespecialiseerd werk en voorzieningen, en (daardoor) ook sterk gericht op (het stelsel van) grotere steden. Dit is een kernconclusie van eerder en grootschalig onderzoek (Tordoir e.a. 2015), die we niet direct uit het onderhavige onderzoek kunnen trekken maar die wel een mogelijk sterk verklarende achtergrond vormt voor de hier getoonde kaartbeelden.

4. Verschillen tussen cultuursectoren

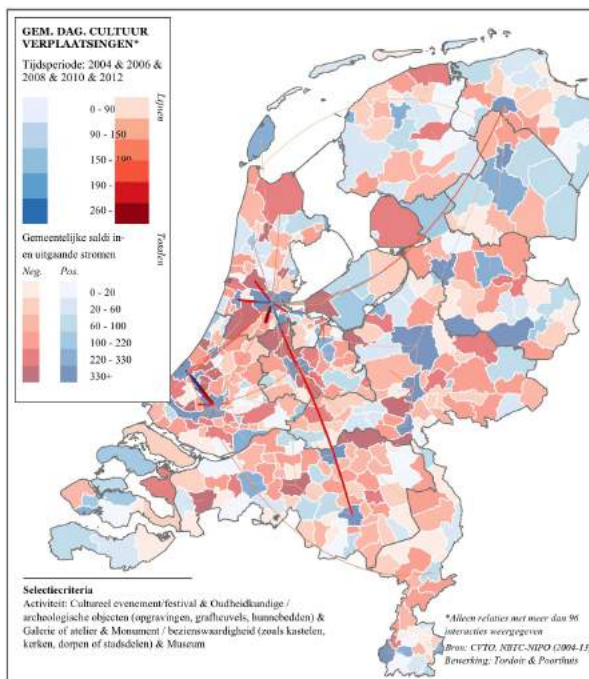
De cultuursector omvat een groot scala aan voorzieningen en activiteiten, maar door de geringe omvang van de waarnemingen voor dit onderzoek kunnen we slechts zeer beperkt uitsplitsingen maken. Gekozen is hier voor een uitsplitsing naar drie groepen, die ieder net voldoende waarnemingen kennen om globale uitspraken over verzorgingsgebieden te kunnen doen. Het gaat om:

- Cultureel erfgoed: musea, bezienswaardigheden waaronder kastelen, kerken, dorpen en stadsdelen met monumentale waarde, oudheidkundige en archeologische objecten. Nota bene: de term 'erfgoed' is hier zeer breed opgevat, inclusief hedendaagse museale kunst.
- Podiumkunsten: concerten (klassiek, jazz, pop) en theater (opera, musical, ballet en dans, toneel, cabaret), al of niet in evenement- en festivalkader;
- Film: bioscoop en filmhuis

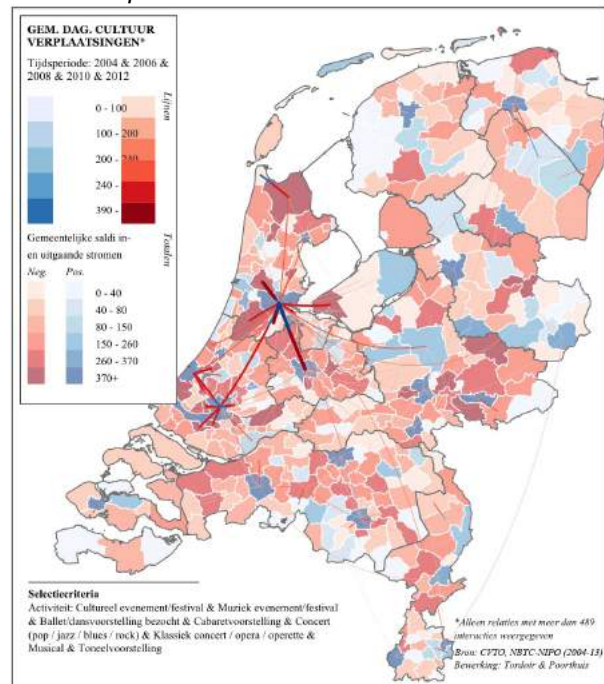
Het onderscheid tussen cultureel erfgoed en podiumkunst is nuttig met het oog op verzorgingsgebieden omdat verwacht mag worden dat bezoek aan cultureel erfgoed veelal een toeristisch karakter heeft en onderdeel vormt van trip met meerdere doelen terwijl het bezoek aan een concertzaal of theater veelal specifiek doelgericht is. Dit zal effect hebben op de omvang van verzorgingsgebieden omdat de bereidheid om over langere afstanden te reizen zal toenemen naarmate de trip meer 'multi-purpose' wordt. Het gaat hier wel om een aanname t.a.v. verschillen tussen gemiddelden; ook theaterbezoek kan onderdeel zijn van een multi-purpose trip en ook een museum zal vaak doelgericht worden bezocht. Hoe dit in de praktijk precies zit kunnen we vanwege databeperkingen helaas niet onderzoeken. Bioscoop- en filmhuisbezoek is tenslotte interessant als aparte categorie omdat het om de meest bezochte voorziening gaat die ruimtelijk ook vrij evenwichtig is verspreid. Bovendien is bioscoopbezoek doorgaans heel doelgericht en geen onderdeel van een multi-purpose trip. Dit alles heeft consequenties voor de structuur van verzorgingsgebieden van bioscopen.

Bezien op (inter-)gemeentelijk niveau zien we interessante verschillen tussen verzorgingspatronen voor culturele erfgoederen en verzorgingspatronen voor podiumkunsten (zie figuren 11 en 12).

Figuur 11 Intergemeentelijke verzorgingsrelaties, erfgoederen

Figuur 12 Intergemeentelijke verzorgingsrelaties, podiumkunsten

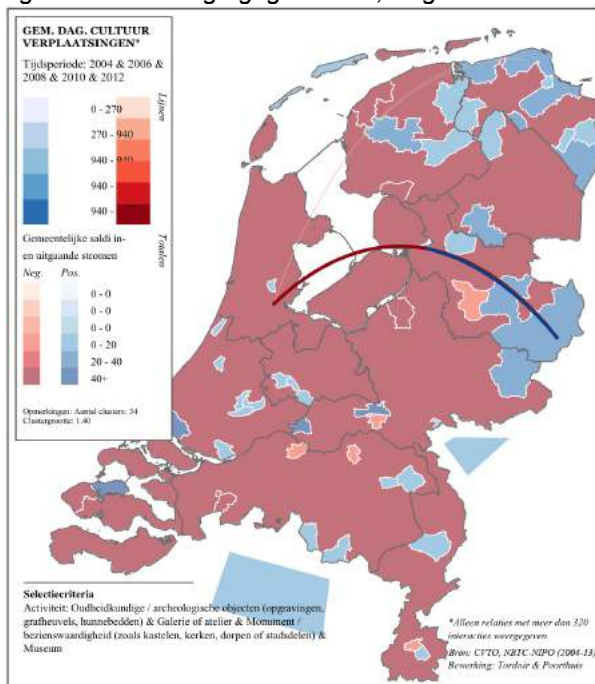
Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

Op het lage ruimtelijk schaalniveau van directe intergemeentelijke relaties verschilt het intergemeentelijke verzorgingspatroon voor podiumkunsten niet fundamenteel van het verzorgingspatroon voor winkel-, onderwijs en zorgvoorzieningen in het algemeen: steden verzorgen het ommeland. Met name in grensgebieden zien we wel afwijkingen: hier hebben plattelandsgemeenten relatief vaak een netto verzorgende functie (dat wil zeggen: meer inkomende dan uitgaande consumenten) voor podiumkunsten —denk aan lokale festivals en concerten.

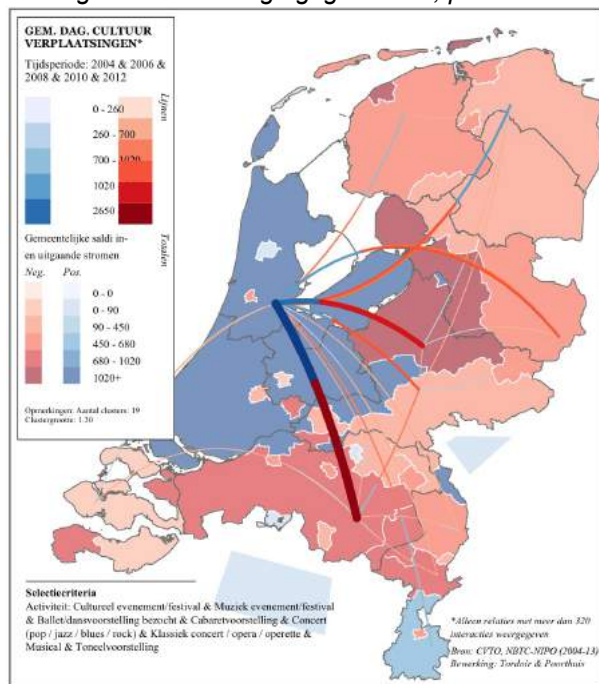
De hiërarchie van verzorgingscentra, van regiocentrum tot nationaal centrum, is in het geval van podiumkunsten wel aanzienlijk steiler dan geldt voor algemene verzorging en ook voor de cultuursector in het algemeen. Dit blijkt vooral uit vergelijking van figuur 14 (zie hieronder) en de eerder besproken figuren 5 en 6, waarin verzorging op hoog ruimtelijk schaalniveau is geprojecteerd. Op dit (top-)verzorgingsniveau vormt Amsterdam het centrum in een verzorgingsgebied dat naar inwoneraantal de helft van het land beslaat. Ook hier zien we dat Zeeland, Limburg, Twente en Friesland als relatief kleine verzorgingsgebieden met een eigen identiteit stand houden in het grootstedelijke geweld. Wat in de tweede paragraaf van dit rapport over cultuurverzorging in het algemeen is opgemerkt geldt dus zeker voor podiumkunsten.

Het verhaal ligt significant anders voor culturele erfgoederen. Figuur 11 toont dat vooral buiten de Randstad steden een veel minder dominante positie kennen dan geldt voor podiumkunsten; landelijke gemeenten buiten de Randstad kennen relatief vaak een netto verzorgende functie voor erfgoederen (de instroom van consumenten is groter dan de uitstroom). Het grote verschil tussen erfgoederen en podiumkunsten blijkt echter vooral sterk uit figuur 13, waarin erfgoedverzorging op hoog schaalniveau is geprojecteerd. Het overgrote deel van Nederland blijkt te functioneren als één geïntegreerd verzorgingsgebied, waarin Amsterdam weliswaar het belangrijkste centrum vormt maar waarbinnen zeer vele bestemmingen een rol spelen zonder dat sprake is van sterke hiërarchie. Dit kon theoretisch worden verwacht—erfgoedbezoek als onderdeel van relatief lange *multi-purpose* trips—maar de praktijk geeft een krachtiger beeld dan de verwacht. Uitzonderingen bevinden zich vooral in et hoge noorden en in Twente. De grilligheid van deze uitzonderingen doen vermoeden dat hier en daar toevallige uitschieters meespelen.

Figuur 13 Verzorgingsgebieden, erfgoederen

Figuur 14 Verzorgingsgebieden, podiumkunsten

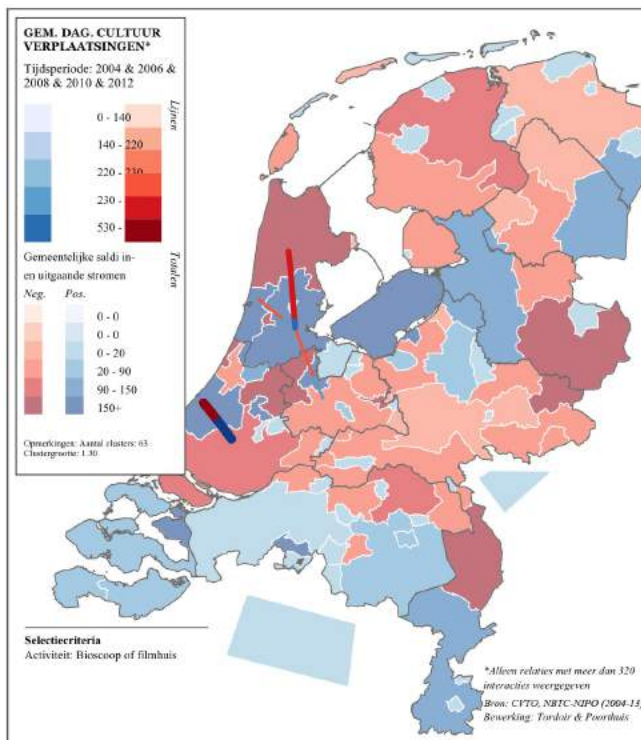

Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

Cultureel erfgoed is derhalve een bijzondere categorie, die zich grotendeels aan het hiërarchische principe van verzorging onttrekt. Dat is begrijpelijk. Erfgoed is altijd uniek, anders dan bioscopen die eenzelfde film op veel verschillende plekken vertonen en toneelvoorstellingen die door het land gaan. Daarmee is erfgoed dus ook altijd gespecialiseerd. Naarmate verzorgende functies meer gespecialiseerd zijn worden verzorgingsgebieden meer uitgestrekt en gaan deze ook meer overlappen. Het principe van hiërarchie vervalt dan gaandeweg. Het grote Rijksmuseum trekt uiteraard bezoekers uit het gehele land, maar dat geldt ook voor het kleine maar unieke Buren en voor de afgelegen hunebedden op het Drentse platteland.

Zo gezien kunnen we verwachten dat verzorgingsgebieden voor bioscopen en filmhuizen van alle onderzochte activiteiten verreweg de kleinste gemiddelde omvang hebben, waarbij die omvang omgekeerd evenredig samenhangt met de bevolkingsdichtheid. Dat is in de praktijk dan ook het geval (zie figuur 15). Zoals valt te verwachten is er wat betreft bioscopen overigens ook weinig sprake van hiërarchie van stedelijke centra: dezelfde film draait immers zowel in de grote als in de kleinere stad. Alleen waar het gaat om zeer gespecialiseerde filmtheaters en filmfestivals kunnen we enige hiërarchie verwachten—tot op zekere hoogte, want ook kleine steden kunnen gespecialiseerde festivals organiseren—maar het bezoek aan dergelijke activiteiten vormt slechts een fractie van het totale bioscoopbezoek.

Figuur 15 Verzorgingsgebieden, bioscopen en filmhuizen

Voor nadere uitleg van de kaarten zie pag. 4

4. Conclusies en implicaties

Kernconclusies

Op grond van 20.000 waarnemingen, opgehoogd naar de samenstelling van de Nederlandse bevolking, zijn in dit onderzoek verzorgingsgebieden van culturele voorzieningen (podiumkunsten en cultureel erfgoed) in kaart gebracht en geanalyseerd. Het onderzoek richt zich daarbij op (clusters van) gemeenten. Wie bezoekt vanuit welke gemeente welke voorzieningen in Nederland? Gezien de beperkte waarnemingen beweegt de analyse zich aan de randen van het statistisch mogelijke; conclusies zijn daarom tentatief. Enkele grote lijnen zijn echter significant.

Voor de ruimtelijke structuur van culturele verzorgingsgebieden maakt het allereerst veel uit in hoeverre een culturele voorziening of activiteit met behoud van het karakter kan worden verdeeld over verschillende gemeenten. Podia geschikt voor opera zijn groot, vragen daarom een groot consumentendraagvlak en kennen dus een omvangrijk verzorgingsgebied. Bioscopen vragen veel kleinere verzorgingsgebieden en zijn dus veel meer verspreid. Culturele voorzieningen nestelen zich daarom net als andere voorzieningen in een ruimtelijke hiërarchie van (stedelijke) verzorgingscentra. Een bijzondere categorie voorzieningen die zich aan deze wetmatigheid onttrekt betreft unieke cultuurgoederen en plekken zoals een hunebed: door hun uniciteit is het 'verzorgingsgebied' zeer uitgestrekt, ook al is de voorziening erg klein. Dat betekent dat ook een klein maar gespecialiseerd theater een uitgestrekt verzorgingsgebied kan kennen.

Voor podiumkunsten is een ruimtelijke hiërarchie van centra en verzorgingsgebieden de regel en sterke specialisatie de uitzondering. Voor culturele erfgoederen is specialisatie de regel en vormt Nederland als geheel—en via toerisme ook het buitenland—het verzorgingsgebied. Mensen reizen gemiddeld verder voor erfgoederen dan voor podiumkunsten. Dat blijkt duidelijk uit de waarnemingen.

Waar sprake is van een hiërarchie van regionale en interregionale verzorgingsgebieden en verzorgingscentra voor cultuur is deze echter opmerkelijk anders geografisch gestructureerd dan geldt voor algemene verzorgingsgebieden—voor winkels, diensten, onderwijs en zorg. Vergelijking leert dat de hiërarchie van cultuurcentra relatief 'steil' is ofwel weinig lagen kent. Voor kleinschalige voorzieningen bezoekt men de meest nabijgelegen stad; voor grootschaliger of meer gespecialiseerde voorzieningen reist men veel verder, met Amsterdam als onmiskenbaar nationaal centrum. Ofwel, het culturele verzorgingsgebied van de grote steden in Nederland is aanmerkelijk groter dan geldt voor de meeste overige voorzieningen in die steden.

Deze regel blijkt in de praktijk echter niet overal in het land op te gaan en ook dat is opmerkelijk. Ze geldt sterk in het westen van het land maar wordt zwakker in het (diepe) zuiden, oosten en noorden. Zeeland, Limburg, Twente en Friesland houden ook op het hoogste hiërarchische niveau een eigenstandig verzorgingsgebied. Zeer waarschijnlijk speelt relatief sterke regionale culturele identiteit en homogeniteit een rol die de 'wet van de stedelijke hiërarchie' tart.

Een derde belangrijke bevinding over het specifieke karakter van culturele verzorgingsgebieden betreft de grote verschillen in verzorgingsgebieden bezien naar kenmerken van cultuurconsumenten: 'generatie', 'huishoudsamenstelling' en 'sociale klasse'. Deze verschillen zijn groter dan geldt voor algemene verzorging.

Ten eerste het generatie-effect. Jongvolwassenen (onderzocht is de generatie 18 tot 39-jareigen) zijn wat betreft algemene verzorging mobieler dan ouderen (onderzocht zijn 50-plussers). Algemene verzorgingsgebieden voor jongvolwassenen zijn dus groter dan die voor ouderen. Wat betreft culturele verzorging liggen de verhoudingen echter precies andersom. Ouderen reizen gemiddeld genomen verder voor cultuurconsumptie dan jongvolwassenen. Mogelijk spelen drie factoren een rol. Ouderen zijn relatief wat sterker gericht op cultuurvoorzieningen met een hoge marktdrempel, zoals opera. Jongvolwassenen hebben veelal jonge kinderen die de aard van de cultuurconsumptie van het gezin sterk bepalen, met kleinere reisafstanden tot gevolg. Ouderen zijn relatief sterker gericht op cultureel erfgoed waarvoor

doorgaans zeer grote verzorgingsgebieden gelden. Helaas laat het geringe aantal waarnemingen echter geen verdere uitsplitsingen en daarmee mogelijke empirische bevestiging van deze hypothesen toe.

Ten tweede het effect van huishoudsamenstelling. Gezinnen (één of twee ouders met opgroeiende kinderen) kennen significant kleinere culturele verzorgingsgebieden dan alleenstaanden en stellen. Dit geldt evenzeer voor algemene verzorging en is eenvoudig verklaarbaar door de belangrijke 'sturende' rol van opgroeiende kinderen voor het consumptiepatroon van het gehele gezin, inclusief de ouders. Kinderen zijn eerder op laagdrempelige voorzieningen met relatief kleine verzorgingsgebieden gericht. Opvallend is dat alleenstaanden en stellen met name in het uiterste zuidoosten en zuidwesten van Nederland veel kleinere verzorgingsgebieden kennen dan elders; ook hier speelt waarschijnlijk het effect van lokale identiteit.

Tenslotte het effect van sociale klasse. Sociale klasse zoals hier gemeten betreft een samengestelde indicator waarbinnen huishoudinkomen en opleidingsniveau een rol spelen. Hogere sociale klassen kennen aanmerkelijk grotere culturele verzorgingsgebieden dan lagere sociale klassen. Ook wat betreft algemene verzorging zien we dat hoge inkomens en een hoog opleidingsniveau zorgen voor vergroting van reisbereidheid en dus van verzorgingsgebieden, maar de betreffende verschillen zijn kleiner dan geldt voor culturele voorzieningen. Mogelijk spelen hier gelijktijdig twee effecten: een hoger opleidingsniveau leidt onevenredig tot consumptie van hooggespecialiseerde culturele voorzieningen—met een navenant hoge marktdrempel en dus grootschalig verzorgingsgebied—en hoge inkomens zorgen dat reiskosten minder zwaar wegen.

Uit bovenstaande analyses kan worden gededuceerd dat jongvolwassen, hoogopgeleide alleenstaanden en stellen (*'power couples'*) verreweg de grootste reisbereidheid hebben voor culturele voorzieningen, die in hun geval ook relatief vaak een hooggespecialiseerd karakter zullen hebben. Nederland vormt voor deze groep waarschijnlijk één groot verzorgingsgebied voor culturele (top-)voorzieningen. Dit is een deductie; de beperkte data laten helaas geen harde bevestiging toe op dit niveau van specifieke maatschappelijke groepen.

Aan de andere kant van het spectrum zullen zich waarschijnlijk vooral laagopgeleide ouderen en gezinnen met één lager- of middelhoog opgeleide kostwinner bevinden. De cultuurconsumptie voor deze groepen is waarschijnlijk relatief laag en vooral gericht op nabije, laagdrempelige voorzieningen. Bij dit beeld moet echter rekenschap worden gegeven van (min of meer sterke) sociaal-culturele homogeniteit van regio's. Hoe sterker die homogeniteit, hoe sterker de regionale bepaaldheid van culturele verzorgingsgebieden, op alle schaalniveaus van verzorging.

Enkele tentatieve beleidsimplicaties

De analyse in dit rapport is vooral relevant voor het spreidingsbeleid ten aanzien van culturele voorzieningen en cultureel erfgoed. Het feitelijke beleid dienaangaande betrof geen onderwerp van onderzoek. De gegeven mogelijke beleidsimplicaties zijn derhalve tentatief en geheel voor rekening van de auteur.

Gegeven het doorgaans grote belang van overheidsondersteuning voor podiumkunsten en gegeven de begrensde reisbereidheid voor, en daardoor begrensde verzorgingsgebieden van, podiumkunsten is het nuttig dat de overheid middels evenwichtig spreidingsbeleid erop toeziet dat de betreffende podiumvoorzieningen voor allen toegankelijk zijn en derhalve zover mogelijk evenwichtig over het land zijn verspreid. Het onderhavige onderzoek geeft een grofmazig beeld van de feitelijke verzorgingsgebieden, maar als het spreidingsbeleid daar meer rekenschap van wil geven verdient het aanbeveling om nader verzorgingsonderzoek te doen, op basis van een significant groter waarnemingsbestand.

Culturele topvoorzieningen kennen vanwege hun doorgaans grote specialisatiegraad en minimum benodigde schaal doorgaans een geografisch omvangrijk verzorgingsgebied. Gelijksoortige voorzieningen kunnen daarom ruimtelijk niet of slechts beperkt worden verspreid. Verspreiding is gezien de grote reisbereidheid van consumenten ook maatschappelijk weinig nuttig. Dit wil echter nadrukkelijk niet zeggen dat **ongelijksoortige** topvoorzieningen altijd in één bepaald centrum moeten zijn geconcentreerd. Grote geografische verzorgingsgebieden laten het toe dat verschillende (top-

)voorzieningen in verschillende centra zijn gelokaliseerd. Zo bezien kan een spreidingsbeleid voor topvoorzieningen wel degelijk zinvol zijn, waarbij dan wel het principe van taakverdeling moet gelden. Bij dit laatste zal echter ook rekening gehouden moeten worden met de buitenlandse vraag (van toeristen) naar Nederlandse culturele topvoorzieningen. Met het oog op de internationale concurrentiepositie van het Nederlandse cultuuraanbod kan ruimtelijke concentratie van verschillende topvoorzieningen in bepaalde steden tot op zekere hoogte wel degelijk nuttig blijken.

Het onderhavige onderzoek duidt tenslotte op een min of meer sterke betekenis van regionale sociaal-culturele identiteit en homogeniteit voor de structuur van culturele verzorgingsgebieden. Dit geldt met name voor regio's op grotere afstand van de Randstad: Friesland, Twente, Limburg en Zeeland. Voor deze kleinere regio's kan het probleem opspelen dat het regionale consumentendraagvlak voor topvoorzieningen tekort schiet zodat, gegeven de relatief grote afstand naar topvoorzieningen elders in het land, er een tekort kan ontstaan. De andere en meer positieve kant van de medaille is dat de culturele eigenheid en 'thuismarkt' van de betreffende regio's in principe ook kan worden benut voor de ontwikkeling van hooggespecialiseerd cultureel aanbod in de regio, waarmee mensen uit andere delen van het land en het buitenland kunnen worden getrokken. Inspelen op dit soort mechanismen, die overigens ook in de regionale economie zorgen voor zowel zwaktes als sterkten, kan in het culturele (spreading-)beleid mogelijk waardevol blijken.